

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота з теми:

**Формування діалогічного мовлення у дітей старшого
дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення**

Виконала здобувачка 2 курсу групи SoL2-M23z
ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.01 Логопедія
психології і соціальної роботи
Нич Ярина

Науковий керівник:
Федоренко Світлана Володимирівна,
доктор педагогічних наук, професор

Рецензент:
Опалюк Олег,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

Кам'янець-Подільський – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ.....	7
1.1. Загальне недорозвинення мовлення як медико-психолого-педагогічна проблема.....	7
1.2. Розвиток мовленнєвої діяльності у дітей із загальним недорозвиненням мовлення.....	13
1.3. Діалогічне мовлення – важлива складова зв’язного мовлення у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення.....	17
1.4. Особливості розвитку діалогічного мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення.....	24
Висновки до розділу 1.....	32
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ.....	34
2.1.Завдання та зміст методики констатувального етапу дослідження.....	34
2.2. Аналіз результатів дослідження діалогічного мовлення у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення.....	46
Висновки до розділу 2.....	54
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ.....	56

3.1. Напрями та зміст формування діалогічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.....	56
3.2. Художня література як засіб розвитку діалогічного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.....	61
Висновки до розділу 3.....	64
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68

ВСТУП

Актуальність теми. Проблеми, пов'язані зі спілкуванням, є актуальними для новітньої теорії та практики логопедичної роботи, оскільки вони мають місце у багатьох видах роботи з дітьми й впливають на мовлення, психічний розвиток дитини та формування особистості.

У дошкільному віці дитина засвоює мовлення у процесі спілкування, а діалог є основною формою спілкування. Сучасний освітній процес ґрунтується на інтерактивних технологіях і потребує постійного діалогу з дитиною, тому формування діалогічного мовлення займає провідне місце у мовленнєвій підготовці дітей.

На сьогодні є усі підстави констатувати тенденцію збільшення кількості дітей дошкільного віку із мовленнєвими порушеннями. Однією з найбільш поширених форм порушень мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку є загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ).

У даній категорії дітей порушено формування основних компонентів мовленнєвої системи: звукової та смислової сторони мовлення, фонематичних процесів, лексики, граматичного складу мовлення. Первинне мовленнєве порушення у дітей із ЗНМ негативно впливає на формування у них інтелектуальної, сенсомоторної, сенсорної та емоційно-вольової сфер (Н.С.Гаврилова, С.Ю.Конопляста, І.В.Мартиненко, І.С.Марченко, Н.Г.Пахомова, В.В.Тарасун, В.В.Тищенко, М.К.Шеремет та ін.).

Таким чином, до числа найбільш важливих завдань логопедичної роботи з дітьми старшого дошкільного віку, які мають загальний недорозвиток мовлення, відноситься формування у них зв'язного та діалогічного мовлення, що є необхідним як для найбільш повного подолання загального недорозвитку мовлення, так і для підготовки дітей до майбутнього навчання в школі.

Завдання, що пов'язані з розвитком діалогічного мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення, займають основне місце у системі роботи з розв'язання проблем порушення мовлення в дошкільній освіті.

Формування діалогічного мовлення у старших дошкільників є одночасно метою і засобом практичного засвоєння мовлення. Це надзвичайно важливо для розвитку інтелекту дитини, формування особистісних якостей: комунікабельності, ініціативності, компетентності. За допомогою розвиненого діалогічного мовлення дитина вчиться мислити, спілкуватися, брати участь у різних видах діяльності.

Розвиток діалогічного мовлення вивчали провідні науковці у різноманітних аспектах: філософському (М.В.Бахтін, В.М.Бубер та ін.); лінгвістичному (Т.Г.Вінокур, Л.П.Якубінський та ін.); психолінгвістичному (Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, Т.М. Ушакова, С.Н.Цейтлін та ін.); лінгводидактичному (А.М.Богущ, Н.Н.Гавриш, Д.Б.Ельконін, Н.В.Левашина, М.М. Попова та ін.).

Незважаючи на значний інтерес вчених до питань діалогічного мовлення дітей даної категорії, вони залишаються недостатньо вивченими. Значущість вивчення проблеми формування діалогічного мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення, а також недостатня розробленість багатьох аспектів розвитку діалогічного мовлення у дітей даної категорії й визначили актуальність обраної теми кваліфікаційного дослідження: «Формування діалогічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ».

Метою дослідження є: розкриття особливостей оволодіння діалогічним мовленням дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ, визначення методичних шляхів формування діалогічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку зазначеної категорії.

Згідно з метою визначені такі завдання дослідження:

1. Розглянути ЗНМ, як складне порушення, його причини, класифікацію.
2. Виявити стан та особливості оволодіння діалогічним мовленням дітьми старшого дошкільного віку із ЗНМ.
3. Розробити методичні рекомендації з формування діалогічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Об'єкт дослідження – мовленнєва діяльність дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Предмет дослідження – особливості сформованості діалогічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Методи дослідження:

– теоретичні: аналіз загальної та спеціальної літератури з проблеми дослідження з метою з'ясування стану вивчення досліджуваної проблеми, узагальнення та систематизація теоретичних положень;

– емпіричні: діагностичні завдання (А.М.Богущ, Н.І.Луцан, Н.Г. Пахомова);

– методи математичної статистики: кількісний та якісний аналіз результатів експериментального дослідження.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що виявлені особливості діалогічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ можуть бути використані вихователями та вчителями-логопедами в практичній діяльності закладів дошкільної освіти зі спеціальною та інклюзивною формами навчання. Одержані результати можуть бути використані у розробці корекційно-розвиткових програм для спеціальних закладів дошкільної освіти для дітей з ТПМ, приватних центрів мовленнєвого розвитку, при викладанні фахових дисциплін у закладах вищої освіти за спеціальністю 016.01 Спеціальна освіта (логопедія), а у системі післядипломної освіти.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (67 найменувань). Загальний обсяг роботи складає 74 сторінки, із яких основного змісту 67 сторінок.

ВИСНОВКИ

1. Здійснений аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури, що стосується проблеми мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ дозволив визначити особливості розвитку даної категорії дітей. Були визначені складові структури загального недорозвитку мовлення, а також охарактеризовані всі сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Визначено, що формування та розвиток мовленнєвої функції, когнітивних процесів, емоційно-вольової сфери у дітей із ЗНМ можливі лише в умовах спеціально організованого, цілеспрямованого корекційно-логопедичного процесу.

2. Розроблено методику та критерії (комунікативний, мовленнєвий, структурний) вивчення стану діалогічного мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ.

Дослідження засвідчило, що старші дошкільники із ЗНМ не володіють високим рівнем діалогічних умінь та навичок (0%).

Вміння вести діалог, дотримуючись теми, правил мовленнєвого етикету у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ (достатній рівень) сформовані неналежно – 5,7%, що свідчить про відсутність належної уваги до зазначеного аспекту роботи з боку педагогів дошкільних закладів.

Старші дошкільники, рівень сформованості діалогічних умінь яких було визначено як середній (53,8%), майже не вживали усталені мовленнєві вирази, прислів'я, приказки; не вміли висловлюватися логічно, зв'язно, самостійно. Тематика їхніх діалогічних висловлювань була одноманітною.

Діти з низьким рівнем сформованості діалогічних умінь (51,7%) лише вступали у спілкування. Водночас вони не були здатні висловлюватися логічно, зв'язно, самостійно; не дотримувалися теми діалогу; не вміли ставити запитання та давати відповідь на запитання співрозмовника; не дотримувалися правил ведення діалогу.

Одержані результати констатувального дослідження дали підстави

визначити особливості сформованості діалогічного мовлення у дітей із ЗНМ (комунікативні, мовленнєві, структурні). Також у них спостерігалось порушення темпу, ритму та інтонаційної виразності мовлення, тому педагогам у своїй роботі потрібно акцентувати увагу на цьому аспекті мовленнєвого розвитку дітей.

3. Розроблено методичні рекомендації для роботи з формування діалогічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. Робота має будуватися відповідно до комунікативно-діяльнісного підходу до навчання дітей рідної мови. Цей підхід забезпечується наступними умовами:

- Діяльнісний характер організації процесу: процес навчання має бути спрямований на активну участь дітей у мовленнєвій діяльності, де вони не лише отримують знання, але й застосовують їх у практичних ситуаціях.
- Здійснення мовленнєвого розвитку в різних видах дитячої діяльності: мовленнєвий розвиток має інтегруватися в різні аспекти дитячої діяльності, такі як гра, спілкування, творчі завдання, що сприяє формуванню вмінь використовувати мовні засоби в різних контекстах.
- Формування умінь застосовувати мовні засоби в реальних ситуаціях: навчання має орієнтуватися на те, щоб діти могли використовувати засвоєні мовні засоби, правила мовленнєвого етикету та навички спілкування у реальних життєвих ситуаціях і практичній взаємодії.

Головним засобом формування та розвитку діалогічного мовлення є навчання під керівництвом вчителя-логопеда.

Для дітей із ЗНМ важливо оволодіти різними формами діалогу: згода, роз'яснення, опитування, зустрічне запитання, прохання, вимога, порада, відмова, мотивація, задоволення, подяка, здивування та інше.

Ефективними методами розвитку діалогічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ є розмова з дитиною, дидактичні вправи, сюжетно-рольові ігри, читання й обговорення казок. Вони формують у дітей із ЗНМ вміння говорити логічно, зв'язно, з достатнім темпом, використовувати мовленнєві стандарти, усталені мовні вислови, народні приказки, прислів'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О.О. Проблема соціалізації особистості в педагогічній системі М. Монтесорі. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського*: зб. наук. пр. Вип. 3-4. 2006. С. 128-135.
2. Арушанова А. Г. Організація діалогічного спілкування дошкільників з однолітками. *Дошкільне виховання*. 2011. № 5. С. 51-59.
3. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» [наук. ред. Та упоряд. О.Л.Кононко]. К.: Світич, 2008. С. 430.
4. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богуш. К.: Видавництво ДВ, 2012. 26 с.
5. Баєв Б. Ф. Психологія внутрішнього мовлення. К.: Рад. школа, 2006. С. 72-89.
6. Балабанова В. М. Діагностика порушень мовлення у дітей та організація логопедичної роботи в умовах дошкільного освітнього закладу. Київ: Дитинство-Прес, 2001. С. 29–37.
7. Баранець І.В. Формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із моторною алалією: дис. ... канд. пед. наук: спец. 016 – спеціальна освіта. Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України, Київ, 2022. 309 с.
8. Березовська Л. І. Розвиток творчого мовленнєвого самовираження старших дошкільників в ігрових казкових ситуаціях: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)». Одеса, 2014. 220 с.
9. Беляєва О. В. Методика розвитку зв'язного діалогічного мовлення дошкільників у процесі опрацювання художніх текстів різних жанрів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)». Одеса, 2015. 21 с.

10. Білан О. І. Навчання дітей старшого дошкільного віку розповідання засобом художньої ілюстрації. Львів: Аверс, 2007. 320 с.
11. Богуш А. М. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі. Практикум: навч. посібник. К.: Вища школа, 2005. 192 с.
12. Богуш А. М. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи. Навчально-методичний посібник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. 256 с.
13. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. К.: Видавничий Дім «Слово», 2004. 376 с.
14. Борщевська Л. В. Особливості формування діалогічного мовлення у слаббочуючих дошкільників: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.08. К., 2009. 24 с.
15. Виготський Л.С. Основи дефектології. Збірник творів. М. : 2003. Т. 5.
16. Вікова психологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. К.: Академвидав, 2005. 360 с.
17. Вінокурова О.В. Вплив мовленнєвих порушень на особистість, поведінку та емоційно-вольову сферу дитини. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19.* 2014. Випуск 28. С. 37-41.
18. Водолага Н. В. Навчання розповідання дітей старшого дошкільного віку в театралізованій діяльності: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02. 2011. 21 с.
19. Гаврилова Н.С., Гаврилов О.В., Константинов О.В. Діагностика рівня розвитку навички спілкування у дітей з розладами спектру аутизму (початковий етап). *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць.* Вип. 16, том 2 / за ред. М.К. Шеремет. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2021. С. 123-131.

20. Гріньова О. М. Особливості особистісного розвитку старших дошкільників з ЗНМ. *Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова*, 2011. Випуск 17. С. 322-326.
21. Данілавичюте Е. А. Особливі мовленнєві потреби: стратегія організації гуманістичного освітнього середовища. Гуманізація освітнього простору спеціальної та інклюзивної освіти: теорія і практика : колект. монографія; за наук. ред. А.А. Колупаєвої, І.М. Дичківської. Рівне : Волинські обереги, 2020. С. 84-94.
22. Дарда С.М. Корекційні заняття з логопедії в ДНЗ. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 336 с.
23. Заплатна С. М. Історичний аспект вивчення проблеми загального недорозвинення мовлення у дітей. *Теорія і практика сучасної логопедії* : зб. наук. пр. : Спеціальний випуск. Київ : Актуальна освіта, 2006. 98 с.
24. Коменский Я. А. Материнская школа. *Истории зарубежной дошкольной педагогики: хрестоматія* / под. ред. С. Ф. Егорова. М.: Академия, 2000. С. 43-69.
25. Конопляста С. Ю., Сак Т. В. Логопсихологія : навч. посіб. / за ред. М. К. Шеремет. Київ : Знання, 2010. 293 с.
26. Конопляста С. Ю. Логопсихологія: навч. посіб; за ред. д-ра пед. наук, проф. М. К. Шеремет. К.: Знання, 2010. 294 с.
27. Кравченко О. В. Мовленнєвий розвиток дошкільників – запорука їхньої наступної успішності : навч.–метод. посіб. Прилуки : Науково-методичний центр управління освіти Прилуцької міської ради Чернігівської області, 2009. 75 с.
28. Крутій К. Л. Діагностика мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2005. 208 с.
29. Крутій К. Художнє слово і дитяче мовлення: методичний посібник для вихователів. Донецьк: ТОВ «Лебідь», 2009. 170 с.
30. Логопедія. Підручник для вищої школи. За ред. проф. М.К.Шеремет. К.: «Слово», 2019. 384 с.

31. Любашина В. В. Формування діалогічних умінь у дітей старшого дошкільного віку в іграх за сюжетами художніх творів: дис ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02. Одеса, 2006. 244 с.
32. Любашина В. В. Взаємозв'язок мовленнєвої діяльності дітей і комунікативної поведінки педагога. Матеріали II Міжнар. науково-практ. конф. «Ціннісні пріоритети освіти в ХХІ ст.: орієнтири та напрямлення сучасної освіти». Луганськ: «Альма-Матер», 2005. С. 201-205.
33. Любашина В. В. Сутність та структура діалогу. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського*: зб. наук. пр. Вип. 3-4. 2006. С. 3-8.
34. Малятко: програма виховання дітей дошкільного віку / З. П. Плохій та ін. К., 1999. 288 с.
35. Мартиненко І.В. Проблеми порушень комунікації у дітей із тяжкими порушеннями мовлення. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова*, 2010. № 16. С. 288–290.
36. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників): навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). Вид. 3 -є, перер. та доп.- Київ: Видавничий Дім “Слово”, 2017. 312 с.
37. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: навч. посіб. Кам'янець-Подільський : КПДУ, ред.-видав. відділ, 2008. 204 с.
38. Павелків Р.В. Дитяча психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2008. 432 с.
39. Пахомова Н.Г. Мовленнєва готовність дітей дошкільного віку з тяжкими вадами мовлення. *Дефектологія*, 2005. № 3. С. 48-50.
40. Піроженко Т.О. Розвиток комунікативно-мовленнєвих здібностей дітей старшого дошкільного віку: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». К., 2015. 26 с.

41. Постоян Т. Г. Розвиток зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку в процесі продуктивно-творчої діяльності: дис ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Т. Г. Постоян. Одеса, 2008. 195 с.
42. Попова М. І. Формування діалогічного мовлення у дітей другого року життя. Дошкільне виховання. 2009. № 4. С. 11-14.
43. Про дошкільну освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 38 –39. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page>.
44. Психологія: підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. 3-тє вид., стереотип. К.: Либідь, 2004. 560 с.
45. Рібцун Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : програ.-метод. комплекс. Київ, 2012. 258 с.
46. Русова С. Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. Львів-Краків-Париж: Просвіта, 2013. 127 с.
47. Руденко Ю. А. Збагачення словника дітей старшого дошкільного віку експресивною лексикою засобами української народної казки: автореф. дис ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02. Одеса, 2010. 28 с.
48. Рузская А. Г. Особенности начального этапа общения с незнакомым взрослым у дошкольников. Развитие общения у дошкольников. М.: Педагогика, 1974. С. 25-43.
49. Савчук Л. О. Формування комунікативних умінь у дітей шестирічного віку із затримкою психічного розвитку: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03. К., 2006. 258 с.
50. Сахарчук Л. І. Методологія комунікативних досліджень. К.: КНУ, 2006. С. 21.
51. Стадненко Н.М. Нариси з олігофренопсихології. Кам'янець-Подільський, 2012. 185 с.
52. Саприкіна О. В. Методика розвитку активного мовлення дітей третього року життя в процесі художньо-предметної діяльності: дис ... канд. пед. наук: 13.00.02. Луганськ, 2007. 191 с.

53. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. К., 2006. 716 с.
54. Синьов В. М., Матвєєва М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталості дитини: підручник. К.: Знання, 2008. 359 с.
55. Скалкін В. Л. Навчання діалогічному мовленню. К.: Радянська школа, 2009. 158 с.
56. Соботович Є. Ф. Психолінгвістична структура мовленнєвої діяльності і механізми її формування: Науково-метод. посібник. Київ : ІЗМН, 1997. 44 с.
57. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. К.: 1978. 262 с.
58. Тищенко В.В. Загальний недорозвиток мовлення: перспективи подальших досліджень. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / За ред. О.В. Гаврилова, В.І. Співака. Вип. XXIII в трьох частинах, частина 2. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський : Медобори. 2013. С. 260-268.
59. Тищенко В. В. Класифікації порушень мовленнєвого розвитку: сучасний стан, протиріччя та шляхи їх усунення. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія*. Випуск 30. 2016. 109-116.
60. Трофименко Л. І. Діагностика та корекція загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку: Навч.-метод. посібник, 2014. 15 с.
61. Трофименко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. *«Актуальна освіта»*, 2013. 108 с.
62. Трофименко Л.І. Шляхи подолання загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку : Монографія. Київ: 2014.
63. Українське дошкілля: програма виховання дітей в дитячому садку. / Г. П. Соколовська, Н. М. Міськів, О. І. Білан, Н. І. Романюк, Г. І. Недочитана, та ін. В II ч. – Ч.I. – Львів, 2010. – 92 с.
64. Хрестоматія з логопедії: Навчальний посібник / Укладачі: С.В.Федоренко, І.С.Марченко. К.: Видавництво «Книга–плюс», 2019. 496 с.

65. Яковенко А.О. Загальнодидактичні аспекти дослідження мовленнєвої готовності до навчання у школі старших дошкільників. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2013. Вип. 24. С. 273-277.

66. Bender S. Sprache ist mehr als Sprechen – psychomotorische Kommunikations förderung als Perspektive für die logopädische. Therapie. In: S. Kuhlenkamp (Hrsg.), Sprache in Bewegung. Psychomotorische Perspektiven in Förderung, Therapie, Bildung. 2011. № 7. P. 82–97.

67. Bishop D., Norbury C. Speech and language disorders. *Putter's Child and Adolescent Psychiatry*. 2008. № 3. P. 782–801.